

ՀՈՒՄԱՆԻԶՄԻ ՊՐՈՔԼԵՄԸ ՖԻԽՏԵԻ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

ԳՐԻԳՈՐ ԱՍԱՏՐՅԱՆ

Գերմանական դասական հումանիզմի զարգացման պատմության մեջ հնքնատիպ էջ կազմեց նշանավոր փիլիսոփա ու հասարակական գործիչ **Յոհան Ֆիխտեի** (1762-1814) փիլիսոփայությունը¹: Նրա ուսմունքը բխում է Կանտի փիլիսոփայությունից և գնում է դեպի Յեզեյը:

Ֆիխտեի փիլիսոփայությունը նրա կենդանության ժամանակներից ի վեր գտնվել է փիլիսոփայության տեսաբանների ու պատմաբանների ուշադրության կենտրոնում: Կատարվել են բազմաթիվ հետազոտություններ, գրվել ու հրատարակվել մեծագրություններ ու հոդվածներ՝ նվիրված մեծ մտածողի փիլիսոփայական հարուստ ժառանգության տարբեր շերտերի քննությանն ու իմաստավորմանը: Սակայն դրանցից ոչ մեկում Ֆիխտեի հումանիզմը հատուկ քննության առարկա չի դարձել, թեև այն Ֆիխտեի փիլիսոփայական ուսմունքի կարևորագույն արժեքներից է:

Ֆիխտեի հումանիզմը ձևավորվել է նրա ընդհանուր փիլիսոփայական ուսմունքի հիման վրա, ուսմունք, որի ելակետը սկզբում (մինչև 1800 թվականը) **բացարձակ «ես»-ի** գաղափարն էր, իսկ այնուհետև (1800 թվականից սկսած)՝ **բացարձակ կեցության** գաղափարը (երկրորդ շրջան, երբ նա սուբյեկտիվ իդեալիզմից անցում է կատարում օբյեկտիվ իդեալիզմին, որը նույնական էր Աստծո գաղափարին)²:

Ֆիխտեն իր փիլիսոփայական էվոլյուցիայի առաջին շրջանում գտնվել է Կանտի փիլիսոփայության ազդեցության ներքո³: Նա համակրանքով էր լցված հատկապես Կանտի էթիկական ուսմունքի նկատմամբ, որը մարդկային գործունեության գնահատականը կախման մեջ էր

¹ Այս առումով հատկանշական է Ֆիխտեի գործունեությունը «Ենայի ռոմանտիկներ» խմբակի կազմում: Ֆիխտեն Ֆ. Շելինգի և 18-րդ դարավերջի գերմանական ռոմանտիզմի առաջատար տեսաբաններ Ա. և Ֆ. Շլեգել եղբայրների և, հիմնականում, Ենայում (մասամբ նաև Բեռլինում) ապրող փիլիսոփայության, արվեստի ու մշակույթի մի շարք նշանավոր գործիչների հետ մտավ Ենայում գործող գերմանական ռոմանտիկների խմբակի մեջ, որը հայտնի դարձավ «Ենայի ռոմանտիկներ» անվամբ: Խմբակի անդամներն իրենց նվիրել էին վաղ ռոմանտիզմի փիլիսոփայական-գեղագիտական տեսության մշակմանը, որի միջուկն էին կազմում աշխարհի գեղագիտական վերափոխման ուսուպիան, նոր համապարփակ մշակույթի իդեալը, իսկ վերջինիս մեջ միահյուսվում էին արվեստը, փիլիսոփայությունը, գիտությունն ու կրոնը, համընդհանուր սիմվոլիզմի, ռոմանտիկական հեզնանքի գաղափարները և այլն:

² Տարօրինակ է, բայց փաստ, որ իդեալիստ Ֆիխտեն, մեղադրվելով աթեիզմ քարոզելու համար, 1799-ին ստիպված եղավ թողնելու Ենայի համալսարանի պրոֆեսորի պաշտոնը և տեղափոխվելու Բեռլին, որտեղ նա, այնուամենայնիվ, դարձավ Բեռլինի համալսարանի առաջին ընտրովի ռեկտորը (1810):

³ Կանտի ազդեցությամբ նա գրեց և 1792-ին Քյոնիգսբերգում անանուն հրատարակեց «Ամեն տեսակ հայտնության քննադատության փորձ» (“Versuch einer Kritik aller Offenbarung”) աշխատությունը, որը մասնագետների կողմից ընդունվեց որպես Կանտի աշխատություն և արժանացավ բարձր գնահատականի:

դնում ապրիորի պարտքի հետ այդ գործունեության համաձայնեցվածությունից: Ըստ այդմ՝ փիլիսոփայությունը Ֆիխտեի համար պրակտիկ փիլիսոփայություն է, որի մեջ ուղղակիորեն որոշվում են մարդկանց պրակտիկ գործողությունների նպատակներն ու խնդիրները:

Սակայն Ֆիխտեի կարծիքով, Կանտի փիլիսոփայությունն անբավարար է հիմնավորված հենց փիլիսոփայության տեսական և պրակտիկ մասերի միացման առումով: Եվ այդ խնդիրը Ֆիխտեն դնում է իր փիլիսոփայության հիմքում:

Ֆիխտեն գտնում է, որ բարոյական կամքի ակտիվությունը կարող է ճիշտ ուղղություն ստանալ միայն այն դեպքում, երբ գործունեությունը հենվում է խիստ գիտական տեսական համակարգի վրա: Դրա համար նա անհրաժեշտ է համարում պարզել, թե ինչ է փիլիսոփայությունը որպես գիտություն կամ ավելի ընդհանուր ձևով՝ ի՞նչն է գիտությունը դարձնում գիտություն: Նա Կանտի օրինակով բարձր էր գնահատում փիլիսոփայությունը և գտնում, որ այն պետք է լինի բոլոր գիտությունների հիմքը՝ «ուսմունք գիտության մասին»: Ուստի հատուկ ընդգծում էր «պրակտիկ փիլիսոփայության»՝ բարոյականության և պետական-իրավական կառուցվածքի հիմնավորման հարցերի կարևորությունը, սակայն «պրակտիկան» միակողմանիորեն հանգեցնում էր սոսկ բարոյական գործունեությանը:

Ֆիխտեն «պրակտիկ փիլիսոփայության» նախադրյալ էր համարում գիտականորեն մշակված տեսական համակարգը, այն է՝ «գիտության մասին ուսմունքը»⁴, որը 1790-ականներին նույնացնում էր իր փիլիսոփայության հետ:

Կամքի ավտոնոմիայի կանտյան սկզբունքը, համաձայն որի՝ պրակտիկ բանականությունը ինքն է իրեն օրենքներ տալիս, Ֆիխտեի մոտ վերածվում է նրա ամբողջ համակարգի ընդհանուր սկզբունքի:

1800-ից հետո Ֆիխտեն էական փոփոխություններ մտցրեց գործունեության մասին իր ուսմունքում՝ այն զրկելով նախկին համապարփակ մշակակությունից: Եթե մինչ այդ նա հավասարության մշան էր դնում բարոյականության և գործունեության միջև, իսկ գործունեությունը, համաձայն բողոքականության թիկայի, համարում էր բարու կարևորագույն հատկանիշ, ապա այժմ փորձում էր իրարից սահմանազատել բարոյական սկզբունքը և գործունեությունը:

Հասարակական երևույթների իմացության մեջ Ֆիխտեն կողմնորոշվում էր դեպի ֆրանսիական բուրժուական հեղափոխության գաղափարները, մի հանգամանք, որը նրան հնարավորություն տվեց ընդհանուր առմամբ վեր բարձրանալու այդ դարաշրջանի գերմանական հետամնաց իրականությունից, սուր քննադատելու ժամանակի ֆեոդալական-միապետական հարաբերությունները, դրանց հակադրելու հասարակական-տնտեսական կյանքի վերափոխմանն ուղղված առաջադիմական ու դեմոկրատական պահանջներ:

Ըստ այդմ՝ իր փիլիսոփայության մեջ Ֆիխտեն խիստ կարևորում է ազատության հարցը, որի նկատմամբ հետաքրքրությունը սրվել էր հատկա-

⁴ Այս ուսմունքը նա շարադրել է 1794-ին լույս ընծայված «Ընդհանուր գիտաբանության հիմքը» («Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre») իր գլխավոր փիլիսոփայական աշխատության մեջ:

պես ֆրանսիական բուրժուական հեղափոխության իրադարձությունների կապակցությամբ:

Ազատության հարցը համարելով էթիկայի կենտրոնական պրոբլեմ՝ նա փորձում էր ամենից առաջ պարզաբանել, թե կա արդյոք մարդկային ազատություն և եթե այո՛, ապա ո՞րն է նրա էությունը, և ինչպե՞ս է այն ձեռք բերվում: Նա ազատության հասկացությունը տեսականորեն բխեցնում էր բարոյականությունից: Ֆիխտեն տեսավ ազատության և անհրաժեշտության միջև գոյություն ունեցող անտիճոմիան և էթիկայի գլխավոր խնդիր համարեց վերջինիս պարզաբանումը: Ազատությունը, ըստ Ֆիխտեի, հիմնարար սկզբունք է, որը հնարավոր է դարձնում աշխարհի նկատմամբ փիլիսոփայական մոտեցման տեսությունն ու պրակտիկան: Ընդ որում, տեսական իմաստով Ֆիխտեն հանգում է մարդկային ազատության հետ արտաքին աշխարհի իրերի օբյեկտիվ գոյության ընդունման անհամատեղելիության գաղափարին, ուստի սոցիալական հարաբերությունների հեղափոխական վերափոխումը, ըստ նրա, պետք է լրացվի այնպիսի փիլիսոփայական ուսմունքով, որը երևան է հանում այդ գոյության պայմանավորված լինելը մարդկային գիտակցությամբ:

Այդ փիլիսոփայական ուսմունքը հենց իր «գիտության մասին ուսմունքն» է, որը հանդես է գալիս որպես պրակտիկ փիլիսոփայության ամբողջական հիմնավորում: Նա պատճառականության սկզբունքը, պատճառական պայմանավորվածությունը տարածեց ոչ միայն մարդու ֆիզիկական բնության, այլ նաև մարդու գիտակցության և մարդկության պատմության վրա: Աշխարհի հիմքում ընկած անհրաժեշտության սկզբունքը, ըստ նրա, ունի տոտալ բնույթ, դրսևորվում է ամենուրեք: Այն հաշվի չի առնում մարդկանց սուբյեկտիվ կամքն ու ցանկությունները:

Դրա հետ մեկտեղ՝ պատմական գործընթացում առկա անհրաժեշտության համընդհանուր բնույթը, ըստ նրա, չի բացառում ազատության հնարավորությունը, որի էությունը անհրաժեշտության ճանաչումը և անհատի կողմից բարոյական օրենքների կամավոր կատարումն է:

Ֆիխտեն Սպինոզայի նման ազատության մեջ տեսնում էր ոչ թե պատճառազուրկ ակտ, այլ անհրաժեշտության ճանաչման վրա հիմնված երևույթ: Սակայն, ի տարբերություն Սպինոզայի, նա մարդկանց համար հասանելի ազատությունը դիտում էր ոչ թե անհատական սխրանքի արդյունք, այլ հասարակության նվաճում՝ պայմանավորված այն պատմական դարաշրջանով, որին պատկանում է անհատը:

Ազատության հարցին մոտենալով պատմականության տեսանկյունից՝ Ֆիխտեն գտնում էր, որ գոյություն ունեն ազատության տարբեր աստիճաններ ու մակարդակներ, որոնք պայմանավորված են հասարակության զարգացման ու հասունության այս կամ այն աստիճանով:

Իսկ ընդհանրապես մարդկության պատմությունը, ըստ Ֆիխտեի, մի գործընթաց է, որը զարգանում է նախասկզբնական ողջախոհությունից (բանականության անգիտակցական տիրապետություն) համընդհանուր անկման և ծայրահեղ անբարոյության միջով (որը բնորոշ էր համարում իր ապրած դարաշրջանին) դեպի բանականության գիտակցական թագավորությունը: Ազատության գիտակցությունը, ըստ նրա, պետք է խարսխվի

մյուս բանական էակների ազատության ճանաչման վրա: Իսկ դա իր հերթին պահանջում է, որ յուրաքանչյուր անհատ հարկ եղած դեպքում սահմանափակի իր անձնական ազատությունը՝ հանուն մյուսների ազատության. այսպես են առաջանում իրավական հարաբերություններն ու իրավունքը, եզրակացնում է փիլիսոփան:

Ըստ Ֆիխտեի՝ անհատն իր բնությամբ անկայուն էակ է. նրա զգայական հակումները, մղումները, մտադրությունները կախված են ինչ-որ այլ բաներից և մշտապես փոփոխվում են: Եվ արտաքին ազդեցություններից մարդն ազատագրվում է ինքնագիտակցման ակտի միջոցով, որով անհատը ծնում է իր ոգին, իր ազատությունը: Ընդ որում, ինքնորոշումը այնպիսի պահանջ է, խնդիր, որը լուծելու համար սուբյեկտին վիճակված է հավերժորեն ձգտել:

Ֆիխտեի մոտ բացարձակ «Ես»-ը հանդես է գալիս երկմիասնաբար՝ որպես տեսական «Ես» և պրակտիկ «Ես»: «Ես»-ի գործունեությունը, ըստ Ֆիխտեի, բացարձակ է. նա ինքն է իրեն ապահովում խնդիրներով և դա անում է անգիտակցաբար: Այն «Ես»-ը, որը «խոչընդոտներ» է հարուցում, և այն, որ հաղթահարում է դրանք, միմյանց մասին ոչինչ չգիտեն: Ընդ որում, բացարձակ «Ես»-ի գործունեությամբ ծնվող աշխարհը ինչ-որ ինքնուրույն բան չէ. բնությունը ընդամենը օբյեկտ, նյութ, խոչընդոտ է՝ հաղթահարելու դրանք. նա չունի անկախ գոյություն և ինքնուրույն արժեք: Հաղթահարելով խոչընդոտները՝ պրակտիկ սուբյեկտը, սկզբնապես չգիտակցելով դա, ավելի ու ավելի է մոտենում ինքնանույնականացման:

Ֆիխտեի տեսակետից՝ հասարակության ամբողջ շարժումն ու զարգացումը անհատական «Ես»-ի և բացարձակ «Ես»-ի համընկնելու գործընթաց են, և դրանով իսկ այն բանի գիտակցումը, որ մարդու ամբողջ առարկայական աշխարհը սոսկ «Ես»-ի գործունեության արդյունք է, որը, սակայն, օտարված է նրանից և դրսևորվում է որպես նրանից դուրս գտնվող իրականություն: Ընդ որում՝ այդ իդեալի լրիվ իրականացումը, ըստ էության, անհնար է, որովհետև այլապես կհանգեցներ մարդկային գործունեության ներքին մղումների, նրա շարժիչ ազդակների վերացմանը, այդ գործունեության դադարեցմանը, գործունեություն, որը բացարձակ է: Մարդկության պատմությունը սոսկ իդեալին անսահմանորեն մոտենալու անվերջ գործընթաց է:

Ֆիխտեի հումանիզմը լավագույնս դրսևորվել է հատկապես սոցիալական փիլիսոփայության ոլորտում: Փաստորեն նա առաջինն էր, որ Գերմանիայում հանդես եկավ մարդու աշխատանքի իրավունքի հետևողական պաշտպանությամբ: Ընդգծելով աշխատանքի դերը մարդու առաջացման գործում և այն համարելով մարդկային գոյության հիմնական պայմանը՝ Ֆիխտեն ակնկալում էր հասարակության այնպիսի կառուցվածք, որը կբացառեր ուրիշի աշխատանքի շահագործումն ու ձրիակերությունը, որտեղ յուրաքանչյուրը «կարողանար ապրել իր աշխատանքով»⁵: Հասարակության ամեն մի անդամ, ըստ նրա, ոչ միայն պետք է ունենա **աշխատանքի իրավունք**, այլև **պարտավոր է աշխատել**, իսկ աշխատանքի իրավունքը պետք է երաշխավորվի պետության, ամբողջ հասարակության կողմից:

⁵ Fichte J. G. Sämtl. Werke, Bd. 3, Berlin, 1845, S. 213.

Վճռականապես հանդես գալով իր ժամանակի հասարակության պորտաբույծ խավերի՝ կալվածատերերի ու հոգևորականության դեմ՝ Ֆիխտեն գտնում էր, որ «աշխարհում ոչ մի մարդ իրավունք չունի չօգտագործելու իր ուժերը և ապրելու ուրիշի հաշվին», «ով չի աշխատում, նա չպետք է ուտի»⁶: Նա որոնում էր հասարակական կյանքի վերափոխումների այնպիսի ուղիներ, որոնք հիմնովին կփոխեին մարդկային աշխատանքի բնույթը, կբացառեին աշխատանքի վերածումը ծանր բեռի, որպեսզի «մարդիկ աշխարհում ապրեին այնպես հեշտ, այնպես ազատ, այնպես մարդավայել, ինչպես կարող է թույլ տալ ինքը՝ բնությունը», որպեսզի մարդը աշխատեր ոչ թե «որպես լծկան անասուն», այլ «առանց վախի, ուրախ ու ժպիտը շուրթերին»⁷:

Իր հասարակական իդեալի իրականացման պայմաններից մեկը Ֆիխտեն համարում էր «հավերժական խաղաղության» ապահովումը: Մերժելով պատերազմը որպես բանականությանը հակասող երևույթ՝ նա պաշտպանում էր հավերժական խաղաղության գաղափարը, այն դասելով «բնության դեռևս չիրականացած, բայց անանց նպատակների»⁸ թվին:

Ֆիխտեն ոչ միայն պաշտպանում էր ազգերի ու պետությունների միջև հավերժական խաղաղության հաստատման անհրաժեշտության գաղափարը, այլև պահանջում էր պայքարել այդ նպատակի իրականացման համար, ըստ այդմ՝ եվրոպական բոլոր պետություններում մարդուն արժանի գոյության պայմանների ստեղծումը տեսնում էր հավերժական խաղաղության հաստատման մեջ:

Սակայն հավերժական խաղաղության Ֆիխտեի իդեալը անիրականանալի էր, ուտոպիական: Ֆեոդալական բացարձակ միապետությունները համարելով չդադարող պատերազմների աղբյուր և պատերազմների գլխավոր պատճառը տեսնելով այն բանում, որ «յուրաքանչյուր սահմանափակ միապետություն անխուսափելիորեն ձգտում է դառնալ համապարփակ», Ֆիխտեն պահանջում էր վերացնել Եվրոպայի ֆեոդալական միապետությունները, ստեղծել «բանական» պետություն և դրանով իսկ փակել պատերազմների ճանապարհը: Սակայն եվրոպական երկրների միավորման և «բանական» պետություն ստեղծելու Ֆիխտեի փայփայած գաղափարը որքան էլ անիրականանալի և ուտոպիական թվար տվյալ դարաշրջանի եվրոպական երկրներում, այնուամենայնիվ ապագային միտված հումանիստական հանճարեղ կռահում էր, որը եվրոպական ժողովուրդների կյանքում սկսեց մարմնավորվել նրա մահվանից շուրջ 200 տարի հետո միայն՝ մեր օրերում:

Իր արժանիքներով հանդերձ՝ Ֆիխտեի հումանիզմը մի շարք կողմերով թերի էր ու պատմական սահմանափակության և այդ ժամանակների Գերմանիայի տարանջատվածության ու հետամնաց սոցիալական իրականության կնիք էր կրում: Հասարակության սոցիալական վերափոխությունների ուղիների իր որոնումներում Ֆիխտեն հակասական էր ու անհետևողական: Ստեղծված դրությունից դուրս գալու ելքը նա մի կողմից որոնում

⁶ Fichte J. G. Sämtl. Werke, Bd. 6, Berlin, 1845, S. 185.

⁷ Fichte J. G. Sämtl. Werke, Bd. 3, S. 422-423.

⁸ Fichte J. G. Sämtl. Werke, Bd. 8, Berlin, 1845, S. 428.

էր հեղափոխության մեջ, իսկ մյուս կողմից՝ համոզելու կառավարողներին գոյություն ունեցող սոցիալական կարգի անկատար լինելու մեջ և նրանց մղելու բանական հասարակություն ստեղծելու նպատակին ուղղված ռեֆորմների իրականացմանը: Մի կողմից՝ նա ճանաչում էր հեղափոխության նկատմամբ ժողովրդի իրավունքը, մյուս կողմից՝ խորշում էր հեղափոխությունից՝ կառավարողներին կոչ անելով թույլ չտալ իրադարձությունների այնպիսի վտանգավոր զարգացում, երբ ծայրահեղ կարիքից դրդված՝ ժողովուրդը համոզվի, որ այլևս նրան հեղափոխությունից ետ պահող ոչինչ չի մնացել⁹: Հիմնավորելով հասարակական վերափոխումների անհրաժեշտության գաղափարը և շարադրելով բանական պետությունում հասարակական հարաբերությունների իր պատկերացումները՝ Ֆիխտեն ոչ մի խոսք չի ասում այն սոցիալական ուժերի մասին, որոնք կոչված են իրականացնելու այդ պատմական խնդիրը: Ավելին, դեռևս վերընթաց ապրող կապիտալիզմը մանր բուրժուազիայի դեմոկրատ գաղափարախոսին թվում էր ցանկալի հասարակության տիպար, մարդկային համակեցության իդեալական ձև:

Սկզբունքորեն ընդունելով մասնավոր սեփականության որոշիչ նշանակությունը բուրժուական հասարակության համար՝ Ֆիխտեն միաժամանակ իդեալականացնում ու սրբագործում էր մասնավոր սեփականությունը:

Մի կողմից նա հանդես էր գալիս դասային արտոնությունների քննադատությամբ, մյուս կողմից՝ պաշտպանում էր գերմանական հասարակության տարբեր խավերի միջև միջնադարյան պատմեշների պահպանման պահանջը:

Բացի այդ՝ հասկանալով երկրի քաղաքական ու տնտեսական միավորման հույժ կարևորությունը, սակայն չկարողանալով մատնանշել այդ ժամանակվա Գերմանիայի հետամնացությամբ պայմանավորված սոցիալտնտեսական հակասությունների լուծման իրական ուղիները՝ Ֆիխտեն մշակեց գերմանական բուրժուական հասարակության վերափոխման մի ուտոպիական ծրագիր, ըստ որի՝ Գերմանիան պետք է լիներ տնտեսապես ինքնաբավ, մնացած աշխարհից մեկուսացած, «փակ առևտրային պետություն»:

Այդ ամենով հանդերձ՝ Ֆիխտեի փիլիսոփայության մարդասիրական բովանդակությունը այնուամենայնիվ կարևոր դեր խաղաց հասարակության մասին ուսմունքի, հումանիստական մտքի հետագա զարգացման գործում: Այս առումով հատկանշական է, որ Էնգելսը, ընդգծելով առաջավոր սոցիալական գիտության ու փիլիսոփայության, համաշխարհային դեմոկրատական մշակույթի զարգացմանը Ֆիխտեի և գերմանական դասական իդեալիզմի մյուս նշանավոր ներկայացուցիչների մատուցած ծառայությունները, գրել է. «...մենք՝ գերմանական սոցիալիստներս, հպարտ ենք, որ սերում ենք ոչ միայն Սեն-Սիմոնից, Ֆուրիեից և Օուենից, այլև Կանտից, Ֆիխտեից ու Հեգելից»¹⁰:

Ֆիխտեի հումանիզմը համաշխարհային դասական հումանիստական ժառանգության անկապտելի մասն է: Այդ հումանիզմի մի շարք դրույթներ

⁹ Տե՛ս Fichte J. G. Sämtl. Werke, Bd. 3, էջ 472:

¹⁰ Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., 2-е изд. Т. 19, с. 323.

և սկզբունքներ չեն կորցրել իրենց թարմությունն ու այժմեականությունը և կարող են իրենց ուրույն նպաստը բերել նոր հազարամյակի հունանիստական հարացույցի մշակմանը:

Բանալի բառեր – *հունանիզմ, բացարձակ «Ես», բացարձակ կեցություն, անհրաժեշտություն, ազատություն, կամք, առաջադիմություն, հավերժական խաղաղություն*

ГРИГОР АСАТРЯН – Проблема гуманизма в философии Фихте. – Статья посвящена осмыслению гуманизма Фихте (1762–1814). Проанализированы сущность и специфические особенности гуманизма выдающегося философа, определяющие его место в развитии классического немецкого гуманизма и мирового гуманистического наследия в целом. Обращено внимание на ряд основополагающих гуманистических идей и принципов Фихте, не потерявших своей актуальности и ценности до наших дней.

Ключевые слова: *гуманизм, абсолютное “Я”, абсолютное бытие, необходимость, свобода, воля, прогресс, вечный мир*

GRIGOR ASATRYAN – The Problem of Humanism in J. G. Fichte’s Philosophy. – The article is an attempt to comprehend Fichte’s humanism (1762-1814). The gist and the specific features of Fichte’s humanism, which determine the special place of his humanism in the evolution of both German classic humanism and the world humanistic legacy as a whole are analyzed. We also underscore that some of Fichte’s fundamental humanistic principles and ideas have not lost their freshness and are no less valid and actual today than in the days of the great German thinker and humanist.

Key words: *humanism, absolute “Ego”, absolute existence, necessity, freedom, will, progress, eternal peace*